

UDK: 9(58)+070+301.33(584.4)

Ravshan TURSUNOV,
O'zbekiston Milliy universiteti professori v.b.
E-mail: ravshan.tursunov.1980@mail.ru
O'zMU professori, t.f.d. D.Urakov taqrizi asosida

COVERAGE OF HUNTING ISSUES IN THE GOVERNMENT OF TURKESTAN IN THE END OF THE XIX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Annotation

In the article, the issues of hunting and hunting business in the territory of Turkestan in the end of the 19th - beginning of the 20th century, as well as the procedures related to it, are researched based on the documents of the National Archives of Uzbekistan. The measures and projects implemented for the introduction of the hunting procedure in the country are included in scientific consumption. The article also explains that many species of animals and birds are in danger of extinction due to the hunting processes carried out in the country, and this situation has had a negative impact on the ecosystem of the region.

Key words: General Governor of Turkestan, ecology, fauna, hunting, community of hunters, right to hunt, hunting dogs and birds, illegal hunting, Tashkent hunting society.

РАЗЪЯСНЕНИЕ ВОПРОСОВ ОХОТЫ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ТЕРРИТОРИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В статье на основе документов Национального архива Узбекистана исследуются вопросы охоты и охотничьего дела на территории Туркестана в конце XIX - начале XX века, а также связанные с этим процедуры. Реализуемые мероприятия и проекты по внедрению охотничьего порядка в стране включаются в научное потребление. В статье также поясняется, что многие виды животных и птиц находятся под угрозой исчезновения из-за осуществляемых в стране охотничьих процессов, и эта ситуация оказала негативное влияние на экосистему региона.

Ключевые слова: Туркестанский генерал-губернатор, экология, животный мир, охота, сообщество охотников, право охоты, охотничьи собаки и птицы, незаконная охота, Ташкентское охотничье общество.

XIX ASRNING OXIRI – XX ASR BOSHIDA TURKISTON O'LKASIDA OVCHILIK MASALALARINING YORITILISHI

Annotatsiya

Maqolada XIX asrning oxiri – XX asr boshida Turkiston o'lkasida ov va ovchilik masalalari hamda u bilan bog'liq bo'lgan tartib-qoidalar O'zbekiston Milliy arxivi hujjatlari asosida tadqiq etilgan. O'lkada ov qilish tartibini joriy etish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar va loyihalar ilmiy iste'molga kiritilgan. Shuningdek, maqolada o'lkada amalga oshirilgan ov jarayonlari oqibatida ko'plab hayvonot va qushlarning turlari yo'qolish xavfi ostida qolganligi, bu holat esa mintaqa ekotizimiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston general-gubernatorligi, ekologiya, fauna, ovchilik, ovchilar jamoasi, ovchi itlar va qushlar ovchilik qilish huquqi, noqonuniy ovchilik, Toshkent ovchilik jamiyati.

Kirish. Kishilik jamiyatiga qaraydigan bo'lsak, insoniyat ibtidoiy jamiyat davridan boshlab ovchilik bilan shug'ullanib kelgan. Odamlar dastlabki davrlarda yirtqich hayvonlar hamlasi qurboniga aylangan bo'lsa, keyinchalik ular ustidan nazoratni o'rnatishga erishganlar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, insoniyat tomonidan keyinchalik ko'plab hayvonlar va qushlarni ovlash orqali ularning turlarini qirilib ketishiga sabab bo'lgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiya imperiyasi Turkiston o'lkasini bosib olgandan so'ng, Turkiston mintaqasining tabiiy shart-sharoitlari va tabiiy resurslari hamda flora-faunasini o'rganish borasidagi say'harakatlari yanada kuchayganligini alohida ta'kidlash kerak. Mavzuga oid manbalar va adabiyotlarni o'rganish jarayonida shuni ko'rish mumkinki, o'rganilayotgan davr bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularda mintaqadagi ovchilik masalasi va u bilan bog'liq ekologik muammolar tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarix fanida umume'tirof etilgan tarixiy metodlar, jumladan, tarixiylik, izchillik, mantiqiy tahlil, xolislik tamoyillaridan foydalanilib, XIX asr oxiri – XX asr boshida Turkiston o'lkasida ovchilik masalasi tarixi arxiv hujjatlari asosida yoritib berilgan.

Tahlil va natijalar. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida Turkiston o'lkasida ham ov va ovchilik jarayonlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, uni tartibga solish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Ovchilik borasida meyoriy xujjatlar qabul qilinadi. Chunki bu davrga kelib mahalliy aholi va boshqa millat vakillari tomonidan hayvonlar va qushlarni ayovsiz tarzda ovlashayotganligi jiddiy sabab bo'lgan.

1886 yilning 21 oktabr kuni Rossiya imperiyasi harbiy vaziri P.S.Vannovskiy (1881-1898 yy.) "Harbiy qo'shinlarda ov mashg'ulotlarini joriy qilish to'g'risida"gi oliy farmonni imzolaydi[1]. Xujjatda bu farmon yoki harbiy ovchilik tartibi Finlyandiya Buyuk Knyazligi hududida mahalliy qonunchilikka asoslanib, amalga oshirilishi ko'rsatilgan bo'lsa-da, farmon ijrosini ta'minlash maqsadida vazirlikning 260-sonli buyrug'i chiqarilib, hududlarga jumladan, Turkiston general-gubernatorligiga ham ijro uchun yuborilgan. Mazkur farmonga ko'ra, piyoda va otliq harbiy qo'shinlarning har bir qismi tegishli mashg'ulotlar asosida oldindan tayyorgarlikdan o'tgan va jangovor sharoitda juda xavfli, shuningdek, shaxsiy topqirlik talab qilinadigan maxsus topshiriqlarni bajarishga shay odamlarga ega bo'lishi kerak bo'lgan. Qayd qilingan

odamlar faol, kuchli, chaqqon, o'q otishda mohir (ham otliq, ham piyoda sifatida) va umuman olganda, yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega insonlar orasidan saralab olinishi shart bo'lgan. Tayyorgarlikni yuqori darajada tashkil qilish maqsadida ularni muayyan harbiy qismning alohida ovchilar jamoasi sifatida shakllantirishga ruxsat beriladi. Jamoa mashg'ulotlari piyoda qo'shinlarida yirtqich hayvonlarni ovlash, otliq qo'shinlarda esa, itlar bilan ov qilishga qaratiladi. Bu mashg'ulotlar, imkon boricha, razvedka va hududni o'rganish bo'yicha vazifalar bilan uyg'unlashtirilishi lozim[2].

Rossiya imperiyasi harbiy vazirining "Harbiy qo'shinlarda ov mashg'ulotlarini joriy qilish to'g'risida"gi oliy farmoni asosida tashkil topgan 5-Turkiston chiziqli batalyoni ovchilar jamoasi faoliyati ham alohida e'tiborga loyiq. 1894 yil 4 yanvar kuni batalyonning 15 nafardan iborat ovchilar jamoasi Amudaryo bo'limi Dau Qora katta yo'lidagi Chimboy bo'limidagi hududlarda ov jarayonini tashkil etadi. Batalyon a'zolari to'plagan ma'lumotlarga ko'ra, ushbu hududlarda yo'lbarslar ko'p bo'lib, ular mahalliy aholining chorvalariga zarar yetkazgan, hattoki, odamlarni yeb qo'ygan holatlar ham kuzatilgan ekan. 5-Turkiston chiziqli batalyoni leytenanti F.N.Kolushevning yozishicha, 1894 yilning 10 yanvaridan to 21 yanvariga qadar ovchilar jamoasi faqatgina bitta yovvoyi cho'chqani va yo'lbarsni ovlashgan. Muallifning yozishicha, Dau Karinskiy ko'llarida muz qatlamlari yupqa bo'lib, u hayvonlar va odamlarni ko'tara oladigan darajada bo'lmagan. Mahalliy aholining so'zlariga ko'ra, shu tufayli aksariyat yo'lbarslar, yovvoyi cho'chqalar ham Orol dengizi qirg'oqlari tomonga ketishgan[3].

Yana bir arxiv xujjatida Turkiston o'lkasida ovchilik qilish huquqi, ov qilish joylari, ov uchun to'lanadigan bojlar va boshqa qonun-qoidalar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Mahalliy aholi ongida ovchilik qilish huquqi ov qilinadigan yerga egalik qilish huquqiga aloqador bo'lmay, mahalliy aholi vakillari tushunchasi quyidagicha: har bir erkin shaxs begona yerlarda ham ovchilik qilishi mumkin; faqatgina mulkdorning yerga egalik qilish huquqini buzmasang yetarli; mahalliy huquq sohasida boshqalarning yerlarida ovchilik qilishda hech qanday qonuniy cheklovlar mavjud emas. Haqiqatdan ham, hattoki, xususiy yer egalari (beklar, xonlar) o'z yerlari uchun ovchilik huquqini sotish orqali foyda olmaydilar[4].

Ushbu holatga sobiq Turkiston general-gubernatori, baron A.B.Vrevskiyning 1892 yil 3 fevraldagi qonunga nisbatan keltirgan tushuntirishi, sharhi bilan yechim topilgan bo'lib, unga ko'ra, "3-bandda deyilgan "yovvoyi o'rmonlarda, soliq to'lovchi yer maydonlarida va aholiga tegishli yerlarda ov qilishga" Turkiston Nizomining 155-moddasiga asosan, general-gubernator tomonidan yuqoridagi qonunga qo'shimcha o'zgartirishlar tasdiqlagan qoidalari asosida ruxsat beriladi. Hozirgi kungacha uchta viloyatda Samarqand, Farg'ona va Sirdaryoda o'rmonchilik xo'jaliklari boshliqlari hamda o'lka davlat mulklari boshqarmasi rahbarlari tomonidan ham ovchilik uchun ma'muriy jarima undirilishi amalga oshirilmagan[5].

Shu bilan birga, ta'kidlash lozimki, 1893 yili 1-Qonunlar to'plamining 8-qismi, 136-moddasiga ko'ra, "davlat yerlaridan noto'g'ri foydalanish holatlari" deb qushlar va hayvonlarni ovlash belgilangan bo'lib, bunda ommaviy sotuvdan ijaraga olingan yer mulklarida yoki Dehqonchilik va davlat mulklari vazirligi tasdiqlagan bo'yicha to'lov amalga oshirish orqali ovchilik huquqiga ega bo'lish mumkin. Ammo mavjud ma'lumotlardan ayonki, Turkiston o'lkasida ovchilik bojidan daromad tushumi qayd etilmagan. Buning sababi – o'lka uchun maxsus ovchilik to'g'risidagi qonunning ishlab chiqilmaganligi va Rossiya imperiyasining amaldagi qonunchiligining qo'llanilmasligi bo'lgan. Yaqin vaqt ichida chora-tadbirlar amalga oshirilishi, ya'ni davlat yerlari va

o'rmonlarida ovchilik qilish uchun boj to'lovlarining miqdori qonuniy belgilanishi, mulkdan bepul foydalanishga chek qo'yish qat'iy zaruratdir[6].

Shu munosabat bilan Toshkent ovchilik jamiyati davlat yerlarida ovchilik qilish uchun to'lov miqdorini aniqlash masalasi bo'yicha Qishloq xo'jaligi ustavining 8-moddasida belgilangan ovchilik guvohnomasini olish uchun quroldor ovchi va qushlar ovchisidan ruxsat etilgan davr muddatiga 3 rubl to'lov undirish qoidasini ma'qulladi. Ushbu to'lov miqdori ham ko'ngil ochar sport turi, ham daromadli hunar bo'lgan turli xil ov o'ljalari boy bo'lgan ovchilik uchun Turkiston o'lkasiga mutlaqo mos kelmaydi.

Shuning uchun ham loyihalashtirilgan to'lov o'lka uchun eng qulay va mo'tadil chora bo'lgan. Bundan tashqari, to'lovlar 3 ta viloyat uchun ham bir xil qilib belgilanishiga erishish maqsadida muvofiq bo'ladi. Faqat ovchilik chiptalar ov usuliga qarab quyidagicha belgilanadi: birinchidan, qurol bilan, lekin it yordamisiz ov qilish; ikkinchidan, qurol bilan va zotdor it yordamida ov qilish; uchinchidan, qurol bilan va maxsus zotdor it yordamida ov qilish; to'rtinchidan, qurshov usulida ov qilish[7].

Keltirilgan ov usullariga qarab boj to'lovlari miqdori ham turlicha bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lib, qurol bilan, lekin it yordamisiz ov qilish uchun 3 rubl, qurol bilan va it yordamida ov qilish uchun 5 rubl undirilishi kerak bo'lgan. Bunda, bu ikkala ov turi uchun chiptalar bir yilga berilishi ma'qul, qurol bilan va maxsus zotdor it yordamida ov qilish uchun esa yillik chipta 15 rubl va bir martalik chipta 5 rubl qilib belgilanishi, qurshov usulida ov qilish uchun faqat bir martalik chipta 10 rubl qilib belgilanishi kerak. Ushbu oxirgi keltirilgan narxni juda ko'p yoki juda past, deb hisoblab bo'lmaydi, chunki sanab o'tilgan ov turlarining hech birida qurshov usulida ov qilishda bo'lganidek, katta tavakkal qilinmay, bir vaqtning o'zida, aynan bu ov usulida qolgan usullardan ko'ra juda katta o'ljani ko'lga kiritish mumkin[8].

Sirdaryo, Farg'ona va Samarqand viloyatlarida ovchilikni tartibga solishga qo'shimcha ravishda loyihalashtirilayotgan chora-tadbirlarga ovchilik jamiyati tomonidan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilib, ular asosan ov man qilingan davrning muddatini oqilona belgilashga bag'ishlangan[9]. Ushbu qo'shimcha va o'zgartirishlar aytib o'tilgan 3 ta viloyatda ovchilikni tartibga solish masalasiga tegishli materiallarni ko'rib chiqishda e'tiborga olingan va Turkiston o'lkasining ovchilik to'g'risidagi qonunlar to'plamiga kiritilgan.

Toshkent ovchilik jamiyati ushbu qonun to'plami va unga birlashtirilgan tushuntirish sharhlarini ko'rib chiqib, 1906 yil 6 iyundagi bayonnomasida quyidagilarni qaror qilgan: "mazkur ovchilik to'g'risidagi qonunlar loyihasini tasdiqlanganligi to'g'risida ariza taqdim etish, shunga qadar o'lka boshqaruv rahbaridan ushbu qoidalarni butun mintaqa hududi uchun muvaqqat va majburiy meyor sifatida zudlik bilan amalga kiritishni so'rash, shu bilan birga, shahar, uyezd va qishloq mirshabligiga ushbu qonun ijrosini nazorat etish va qoidabuzarlarni qonuniy javobgarlikka tortishni taklif qilishni so'rash". Aholining barcha qatlamlari ushbu qoidalar va cheklovlar haqida to'liq xabarador bo'lishi uchun ularni rus va mahalliy tilda chop ettirish va aholi orasida bepul tarqatish so'ralgan"[10].

Loyiha muallifi Toshkent ovchilik jamiyatining buyrug'iga butunlay qo'shiladi. Ovchilik jamiyatining 1906 yilning 8 iyundagi bayonnomasining 1-bandida keltirilgan qaroriga kelsak, u ovchilik to'g'risidagi qonun loyihasiga mirshablar va qishloq raislarining ovchilik va o'ljalard savdosi masalasida e'tiborsizligi uchun javobgarlik to'g'risida qo'shimcha kiritish zarurligi haqida bo'lib, muallifning fikricha, ushbu masala 1885 yilda Jazo choralariga to'g'risidagi to'plamning 553-moddasida nazarda tutilgan va o'zgartirish uchun jiddiy zarurat bo'lmagan. Ovchilik qonunini buzganligi

uchun belgilangan jarima pullarning xabar yetkazgan shaxsga ajratiladigan (mukofot puli) qismidan tashqari 50% qismi hamda musodara qilingan qurol-yarog'lar, o'ljalari sotuvidan tushgan pullar Turkiston o'lkasining maxsus fondiga aylantirilgan. Mukofot puli tuzoqlar, arqonlar va boshqa shu kabi vositalar noqonuniy ovchilik vositalari sifatida ularning egasidan musodara qilib, tortib olinishi evaziga hosil bo'lgan. Ammo o'qotar qurol va ov qushlari kabi qonuniy ovchilik vositalari ba'zida juda katta baholanib, ular musodara qilinmaydi. Ushbu qonuniy ovchilik anjomlari brakonerlardan vaqtinchalik ashyo sifatida olib qo'yilishi mumkin. Ular sud ishni ko'rib chiqqunigacha va jarima undirib olingungacha ta'minot sifatida saqlanib turadi, ammo anjomlarning egasi unga egalik qilish huquqidan mutlaqo mahrum bo'lmaydi. Va nihoyat bunday anjomlarni egasidan tortib olish ancha qiyin ish bo'lganligini ko'pgina holatlar isbotlagan[11].

Shunday qilib, umid qilamizki, halol ovchilar, mahalliy ovchilik jamiyatlari va ma'muriyat bir jam bo'lib, o'lkada ovchilikni tartibga solish zaruratini anglab yetishi, hukumatning ovchilik masalalarida bevosita qatnashishi va mahalliy ovchilikni qo'llab-quvvatlash uchun kerakli mablag'ni taqdim qilishini ta'minlaydi. O'lkadagi oliy hokimiyat tushuntirib o'tilgan qo'riqlovchi qonun-qoidalar va ov qilishni chegaralovchi muddatlarni tezda amalga kiritish orqali, bir zumda bunday yordamni ko'rsata oladi.

Shu orada o'lkada ovchilik masalasini tartibga solinmaganligi sabab yuzaga kelgan quyidagi holatni aytib o'tamiz. O'rmonchilar belgilangan to'lov yo'qligi bois davlat o'rmonlari va shunday hududlarda ov qilishga hech kimga ruxsatnoma bera olmaydilar, shuning uchun ham ularga bunday xo'jaliklardan hech daromad kelmaydi, ular faqatgina 146-modda bo'yicha jarima to'lovidan keladigan foydani ko'zlashadi. Garchi qonunga ko'ra, davlat yer va o'rmon mulklari ovchilik borasida xuddi xususiy mulkni tartibga soluvchi meyorlar kabi qonunlar orqali tartibga solinsa-da, sudyalari chiqaradigan jarima to'lovlari esa yetkazilgan zararni qoplash uchun o'rmonchilik budjetiga kelib tushmay, balki jinoiy jazo sifatida qamoqxona idoralari g'aznasiga kelib tushadi[12].

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash kerakki, Turkiston o'lkasida XIX asrning ikkinchi yarmida ekologik holat, ya'ni, o'lkadagi hayvonot olamini asrab-avaylash, ularni turlarini saqlab qolish va ko'paytirish borasidagi holat achinarli ahvolda bo'lgan. Mahalliy va rus ovchilari tomonidan o'lka hayvonot olamiga jiddiy ziyon yetkazilgan. Ushbu holatlarni oldini olish maqsadida hukumat tomonidan bir qator meyoriy-huquqiy xujjatlar ishlab chiqarilgan. Biroq, o'lkada ov qilish tartibi nazoratga olingan bo'lsa-da, bu davrda iqtisodiy manfaat nuqtai nazardan qonunlarga rioya etilmasligi oqibatida mintaq faunasi to'liq antropogen xavfdan qutila olmaganligini alohida ta'kidlash lozim.

ADABIYOTLAR

1. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 40-варақ.
2. Турсунов Р.Н. XIX asr oxiri – XX asr boshida Turkiston o'lkasida ov jarayonlari va uning ekotizmga ta'siri // QarDU xabarlari. 2022. Maxsus son. – B. 159.
3. В камыших Приаралья: охота на тигров по-туркестански. // https://rus-turk.livejournal.com/128900.html?cut_expand=1&page=2.
4. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 36-варақ.
5. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 36-варақ.
6. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 36-варақнинг орқаси.
7. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 36-варақнинг орқаси.
8. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 37-варақ.
9. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 37-варақнинг орқаси.
10. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 37-варақнинг орқаси.
11. ЎзМА, И-7-фонд, 1-рўйхат, 2842-иш, 38-варақ.
12. Турсунов Р.Н. Описание российскими востоковедами охоты и связанных с ней процессов в Туркестане во второй половине XIX века – начале XX века (на основе документов Национального Архива Узбекистана) // Коллектив авторов. Из истории изучения Туркестанского края российскими востоковедами второй половины XIX – начала XX века / Монография. – Т.: «TAMADDUN». 2022. – С.94.